

Andrzej Legendziewicz*

 orcid.org/0000-0002-9228-296X

Wieża bramna Zamku Górnego w Opolu

The gate tower at the Górny Castle in Opole

Słowa kluczowe: Śląsk, architektura, zamek, wieża bramna, średniowiecze, gotyk

Key words: Silesia, architecture, castle, gate tower, Middle Ages, Gothic style

Zamek Górny w Opolu, drugi oprócz starszego, położonego na Ostrówku, wzniesiono we wschodniej części miasta lokacyjnego. Powstał on w pobliżu Bramy Gosławickiej (Górnej), przy krawędzi wysoczyzny opadającej ku nurtowi Odry. Od południa sąsiadował z kościołem i klasztorem dominikanów „na Górce”, a od północy – ze wspomnianą bramą miejską.

Ramy czasowe budowy rezydencji osadzone są przez historyków w okresie między 1382 a 1387 rokiem¹. U genezy budowy założenia można widzieć chęć zapewnienia lepszej kontroli książęcej nad Opolem, której nie dawała warownia na wyspie, po zachodniej stronie miasta. Nie można także wykluczyć, że przyczyną jej wzniesienia mógł być spór o podział dziedzictwa między księciem Władysławem II Opolczykiem a jego bratanekami: Bolkiem IV, Bernardem i Henrykiem. Istotny jest tu także aspekt militarny – budowa warowni wzmacniała obronność obwodu miejskiego od wschodu, od strony najbardziej zagrożonej, ze względu na dostęp do muru z wysoczyzny². Za fundatora zamku uznawany jest książę Władysław II Opolczyk³ lub jego bratanek, biskup Jan Kropidło⁴.

WZMIANKI ŹRÓDŁOWE, ANALIZA IKONOGRAFII I LITERATURY

Po raz pierwszy zamek pojawia się w źródłach jako miejsce wystawienia przez księcia Władysława II Opolczyka aktu z datą 7 października 1392 roku⁵. Ponownie wymieniany jest w dokumencie z dnia 26 listopada 1406 roku – jako odprawa wdowia księżnej Ofki⁶. Za najstarszy widok zamku można uznać ten z wedyty Opola

The Górny Castle is the second of the Opole castles. The other, older castle was built in Ostrówek, a small island within the city limits. The Górny Castle was built on the east outskirts of Opole, a city created under a location charter. It was erected near Gosławicka (Górna) Gate, where the upland sloped down to the Oder river. There was the Dominican church and monastery “Up-hill” south and Gosławicka Gate north of it.

Historians date the construction at the period between 1382 and 1387¹. The objective of the construction was probably the princely wish to ensure better control over Opole – such control was not secured by the stronghold on the island, on the west side of the city. It cannot be excluded that the dispute about the legacy division between Prince Vladislaus II of Opole and his nephews Bolko IV, Bernard and Henry was the reason for the construction. A military aspect also seems to be vital – the construction of the stronghold strengthened the city enclosure’s defences from the east, the most endangered side due to access to the enclosure from the upland². Prince Vladislaus II of Opole³ or his nephew Bishop Jan Kropidło⁴ is considered the funder of the Castle.

SOURCE REFERENCES, ANALYSIS OF ICONOGRAPHY AND LITERATURE

The Castle was referenced in the sources for the first time as the place of issue of a deed dated 7 October 1392⁵ by Prince Vladislaus II of Opole. Then it was referenced in a document dated 26 November 1406 – as the gratuity of the widowed princess Euphemia of Racibórz⁶. A vedute

* dr hab. inż arch., prof. PWr, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

* dr hab. inż arch., prof. PWr, Wrocław University of Science and Technology, Faculty of Architecture

Cytowanie / Citation: Legendziewicz A. The Gate Tower at the Górny Castle in Opole. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2019;60:26-39

Otrzymano / Received: 04.08.2019 • **Zaakceptowano / Accepted:** 15.09.2019

doi:10.17425/WK60GORN

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

z 1537 roku, gdzie widać południową kurtynę miejską zamkniętą od wschodu wieżą z drewnianą hurdycją i wysokim dachem⁷. Wzmianki nowożytnie o zamku informują, że pozostawał on w ruinie po pożarze w 1615 roku, poza wieżą użytą do poziomu poddasza i dużej stajni⁸. Dawny teren rezydencji w 1622 roku oddano kościołowi protestanckiemu, a w roku 1637 przeznaczono pod budowę domów⁹. W 1669 roku na działce z ruinami, otrzymanej od cesarza Leopolda I, jezuita wzniesli kościół o konstrukcji szachulcowej, z wykorzystaniem budulca pochodzącego z rozbiórki. Na miejscu tej świątyni już w 1673 roku rozpoczęli budowę trójnawowej bazyliki widocznej na rysunku Friedricha B. Wernera z 1764 roku¹⁰. Z zamku zachowano kurtynę po stronie wschodniej, stanowiącą fragment fortyfikacji miejskich wraz z dwukondygnacyjną wieżą, z arkadą w przyziemiu i strzelnicami powyżej (ryc. 1).

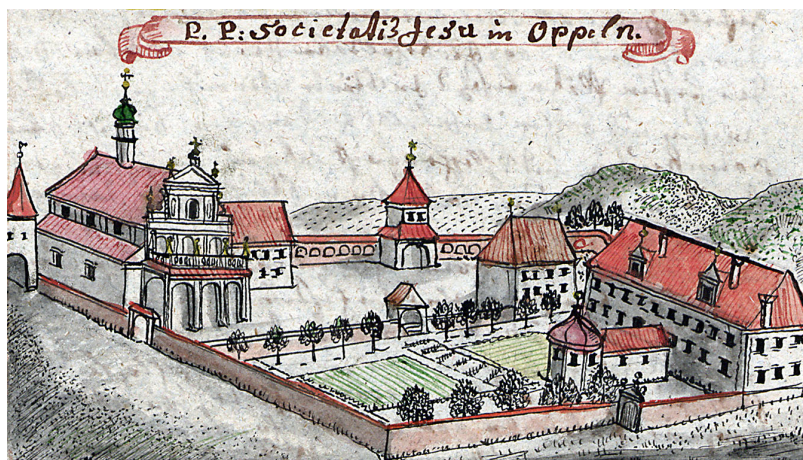
Kościół jezuitów, po kasacie zakonu w 1773 roku, popadł w ruinę, a w 1811 roku policja budowlana wydała nakaz jego zamknięcia¹¹. Na miejscu rozebranej świątyni w latach 1829–30 powstała szkoła. Niecałe dziesięć lat później został przedstawiony władzom projekt drugiego budynku gimnazjum katolickiego, którego realizacja miała miejsce w latach 1858–59. Połączono go dwukondygnacyjną otwartą galerią z zachowaną wieżą zamku, którą zwieńczono stylizowanym neogotyckim krenelażem. Na jej elewacjach wprowadzono ostrołuczne otwory okienne, trzy na ostatniej kondygnacji ściany wschodniej oraz po dwa na drugiej i trzeciej kondygnacji ścian północnej i południowej. Na inwentaryzacji wieży wykonanej w 1844 roku – jeszcze przed przebudową – uwieczniono ją w ujęciu od północnego wschodu, a wewnątrz – w przekroju z widokiem na ścianę wschodnią (ryc. 2a, b)¹². Pokazana na rysunkach elewacja wschodnia miała trzy kondygnacje otworów, z których ostatnią tworzyły trzy prostokątne okna. Otwory niższych poziomów były blendami. W ścianie północnej znajdował się zamurowany otwór wykusza, z którego pozostały tylko wsporniki na poziomie między drugą

of Opole of 1537, where there is the city's south curtain wall, which ends in a tower with wooden hoards and a high roof⁷ in the east, can be considered the oldest view of the Castle. Modern references to the Castle confirm that the building remained in ruin after a 1615 fire, except for the tower whose part up to the attic was utilised and for a big stable⁸. In 1622 the former Castle premises were given to the Protestant Church, and in 1637 they were earmarked for the construction of houses⁹. In 1669, the Jesuits erected a church on the plot where the ruins were. They obtained the plot from Leopold I, Holy Roman Emperor. It was a half-timbered construction that was built of the building material recovered from demolition. In 1673, the Jesuits started building a three-aisle basilica in the place where the church was. The basilica is shown in a drawing by Friedrich B. Werner of 1764¹⁰. The east curtain had remained after the Castle; it was part of the city fortifications and so was the two-storey tower, together with an arcade in the basement and loop holes above (fig. 1).

After the dissolution of the Jesuits' Order in 1773, the church fell into ruin and in 1811 the construction police issued an injunction and the church was closed¹¹. After demolition, the church site was used to build a school on. The school was built in 1829–30. Less than ten years later, the design for another building of the secondary school ran by the Roman Catholic Church was submitted to the authorities. The building was constructed in 1858–59. A two-storey open gallery was also built to connect it with the Castle Tower that had survived. The Tower was crowned with stylish Neo-Gothic crenellation. Lancet window openings were built in the elevations – three windows on the east wall's last storey, and two on the north and south walls' second and third storeys each. While the Tower was inventoried in 1844 – before it was subjected to conversion – drawings were made to show the view of the Tower from the north-east and to show its interior as a cross-section with the view to the east wall (fig. 2a, b)¹². The drawings show that there were three levels of open-

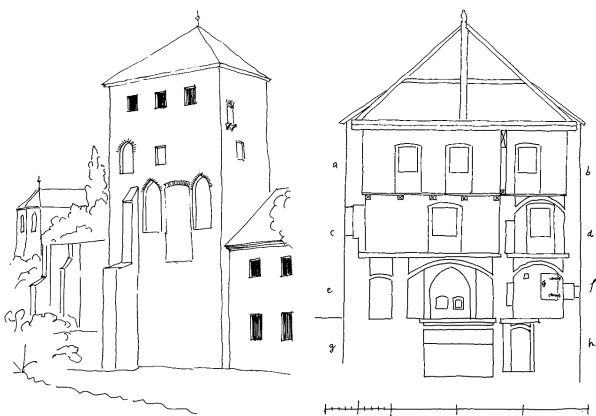
ings in the east elevation; there were three rectangular windows at the last level. The lower levels contained blind windows. In the north wall, there was a bricked bay window, of which only consoles between the second and third storeys have survived, and a probably blind window (or just a window). The structure was covered with a tent roof. In 1898 the gallery was removed and the school building was extended up to the Tower. The second school wing erected in 1937–38 obscured the Tower from the north¹³.

The literature on the development of Castle and Tower Gate architecture is moderate. Pre-war researchers mainly outlined the history of the Castle and gave a general description of the Castle elevation¹⁴. The

Ryc. 1. Opole, widok perspektywiczny od zachodu zabudowy konwentu jezuitów w miejscu Zamku Górnego z około 1764 roku wg F.B. Wernera (Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. T1 IV F 1126).

Fig. 1. Opole, perspective view from the west of the buildings of the Jesuits' Order Monastery in the place of the Górny Castle from around 1764 according to F.B. Werner (University of Wrocław Library, sygn. T1 IV F 1126)

Ryc. 2. Opole, wieża Zamku Górnego, przekrój i widok sprzed przebudowy w 1844 roku – przerys (rys. A. Legendziewicz)

Fig. 2. Opole, Górny Castle gate tower, cross-section and view from before the reconstruction in 1844 – redraw (drawing A. Legendziewicz)

i trzecią kondygnacją, a poniżej – blenda (okno?). Bryłę nakrywał dach namiotowy. W 1898 roku zlikwidowano galerię, powiększając budynek szkolny do wieży, a wzniesione w latach 1937–38 drugie skrzydło szkoły zasłoniło ją od północy¹³.

Literatura omawiająca rozwój architektury zamku i wieży bramnej jest skromna. Badacze przedwojenni przedstawili głównie zarys historii założenia oraz ogólny opis jej elewacji¹⁴. Ustalenia te zostały powtórzone w pracach opublikowanych po 1945 roku¹⁵. Badania architektoniczne elewacji i dolnych kondygnacji wieży przeprowadzili Cz. Lasota oraz A. Legendziewicz¹⁶. Podsumowanie prac zawarł drugi z autorów w raporcie¹⁷ oraz w artykule opublikowanym z okazji obchodów 800-lecia miasta Opola¹⁸. Ostatni etap badań bramy obejmujący najwyższe kondygnacje przeprowadził piszący te słowa w 2018 roku¹⁹.

OPIS WIEŻY

Spośród zabudowy Zamku Górnego najlepiej zachowanymi średniowiecznymi elementem są wieża bramna z eksponowanymi dwoma elewacjami: wschodnią i południową, bartyzana, zlokalizowana na południe od niej, oraz kurtyna muru położona pomiędzy nimi. Wieżę o planie prostokąta o wymiarach 10,5 na około 8 metrów wzniesiono z frontem skierowanym ku wschodowi. Dość regularną kompozycję ceglanych elewacji tworzą wnęki oraz otwory okienne. Na wschodniej najniższy poziom składa się z wnęki otworu bramnego flankowanego przez dwie ostrołuczne blendy oraz parę lizen. Na południowym jej skraju wymurowano niewielki okulus. Ponad nimi założono prostokątną płycinę fryzową, którą przecinają trzy otwory okienne wykonane podczas prac w latach 1858–59, z których niższy południowy ma wykroj półkolisty, a pozostałe – ostrołuczny. Na północnym skraju zlokalizowano wąski prześwit szczelinowy. Trzecie piętro zakomponowano z trzech ostrołucznych okien. Zwieńczenie ukształtowano w formie stylizowanego niskiego krenelaża opartego na gzymsie oraz ceglanych wspornikach. Układ elewacji południowej

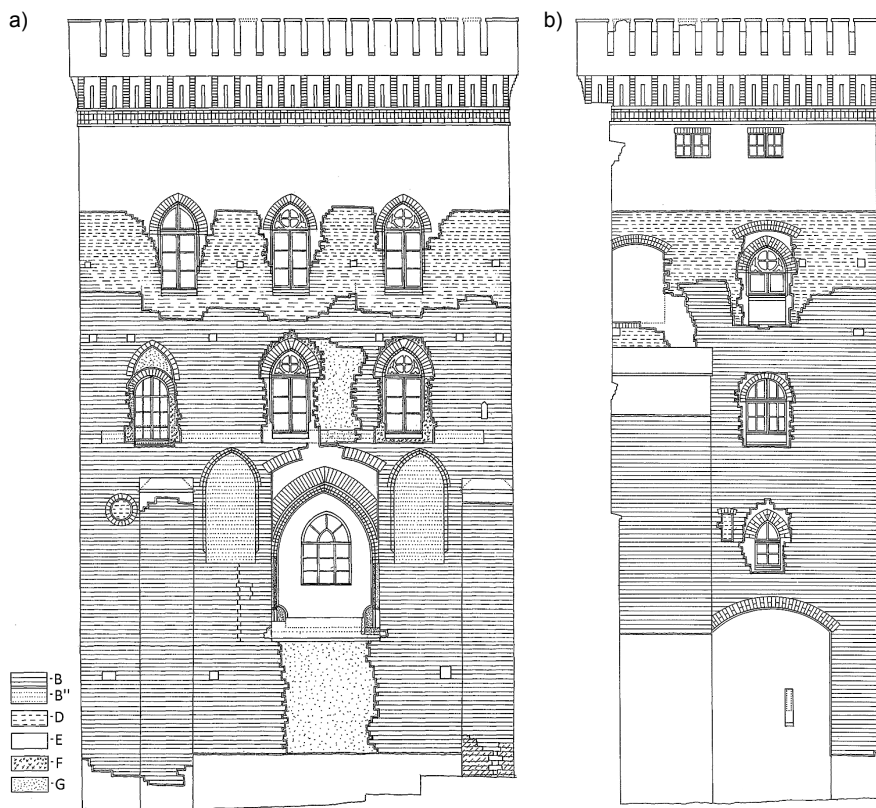
Ryc. 3. Opole, Zamek Górny, wieża bramna, elewacja wschodnia. (fot. A. Legendziewicz)

Fig. 3. Opole, Górny Castle, gate tower, eastern facade (photo A. Legendziewicz)

findings were quoted in papers published after 1945¹⁵. Architectural research into the elevations and lower storeys of the Tower were carried out by Cz. Lasota and A. Legendziewicz¹⁶. The summary of the research was included by the latter in his report¹⁷ and the paper that was published on the occasion of 800 years of the city of Opole¹⁸. The last stage of the research into the Gate's highest storey was carried out by the author of this article in 2018¹⁹.

DESCRIPTION OF THE TOWER

The Górny Castle's best preserved medieval elements are: the Gate Tower with its two elevations, east and south, a bartizan situated south of the Tower and the curtain wall between the Tower and the bartizan. The 10.5 by about 8 metres rectangular-plan Tower had its front oriented towards the east. The rather regular brick elevations have recesses and window openings. The east elevation's lowest storey has a gate recess that is flanked with two lancet blind windows and a pair of pilaster strips. A small oculus was bricked on the recess's south edge. Above, there is a rectangular frieze panel. The panel is broken by three window openings that were built during 1858–59 works, of which the lowest, south-facing one is semicircular and the others are lancet windows. On the north edge, there is a narrow slot. On the third storey, there are three lancet windows. The finial takes the form of neogothic stylish, low crenellation that rests on the cornice and brick brackets. The south

Ryc. 4. Opole, Zamek Górny, wieża bramna, widok elewacji południowej (a) i wschodniej (b) z chronologicznym rozwarstwieniem (B – mur gotycki 1382–7; B'' – płytina gotycka; D – koniec XVII–XVIII wiek; E – 1844–1858/9; F – 1898 r.; G – 1936–37; linie rekonstrukcyjne – wykropkowano), rys. A. Legendziewicz

Fig. 4. Opole, Górny Castle, gate tower, view of the southern (a) and eastern (b) façades with chronological dissection (B – gothic wall 1382–7; B'' – gothic panel; D – the end of the 17th–18th century; E – 1844–1858/9; F – 1898; G – 1936–37; reconstruction lines – dotted), fig. A. Legendziewicz

jest skromniejszy. Tu na pięciu poziomach, z których trzy środkowe odpowiadają wyznaczonym od wschodu, rozmieszczono w okna. Najniższy ukształtowano jako szczelinowy, te na drugim i czwartym – jako ostrołuczne, a pomiędzy nimi – półkolistce. Piąty poziom, zlokalizowany pod analogicznym jak od wschodu kreneleżem, akcentują dwa prostokątne okna. Na zachodnim skraju elewacji wzniesiono szeroką przyporę sięgając do trzeciego poziomu (ryc. 3, 4a, 4b).

Wnętrza rozplanowano na pięciu kondygnacjach. Najniższą tworzy loch nakryty sklepieniem o wykroju ostrołucznym z otworem w sklepieniu. Druga składa się z klatki schodowej założonej wzdłuż południowej elewacji, która łączy salę nad lochem ze sklepieniem półkolistym z pomieszczeniem przy elewacji wschodniej oraz aneksem w przyporze południowej. Trzecią wypełnia dawna sień przejazdowa na osi wnętrza otworu bramnego oraz klatka schodowa po stronie południowej. Na czwartej i piątej znajdują się pomieszczenia dostępne z klatki schodowej.

WYNIKI BADAŃ WIEŻY

Budowę wieży bramnej zrealizowano zapewne w latach 1382–87. Jej mury wzniesiono w wątku jedno-wozówkowym, dwubarwnym, z ciemnymi główkami, tzw. zendrówkami z wymodelowaną w licu spoiną z rysą. Przeznaczone pod wyprawę tynkową blendy

elevation is more modest. There are windows at five levels, of which the three middle levels correspond to those arranged in the east. The lowest level contains slot openings, the second and fourth levels contain lancet windows, and between them there are semi-circular windows. The fifth level is situated beneath the crenellation, whose appearance is similar to the east one, and it is accentuated with two rectangular windows. On the elevation's west edge, there is a wide buttress erected up to the third storey (fig. 3, 4a, 4b).

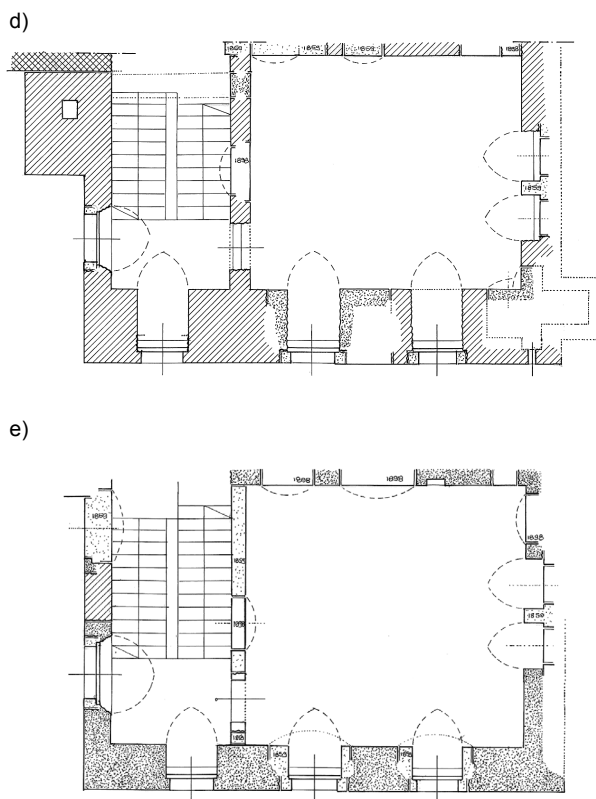
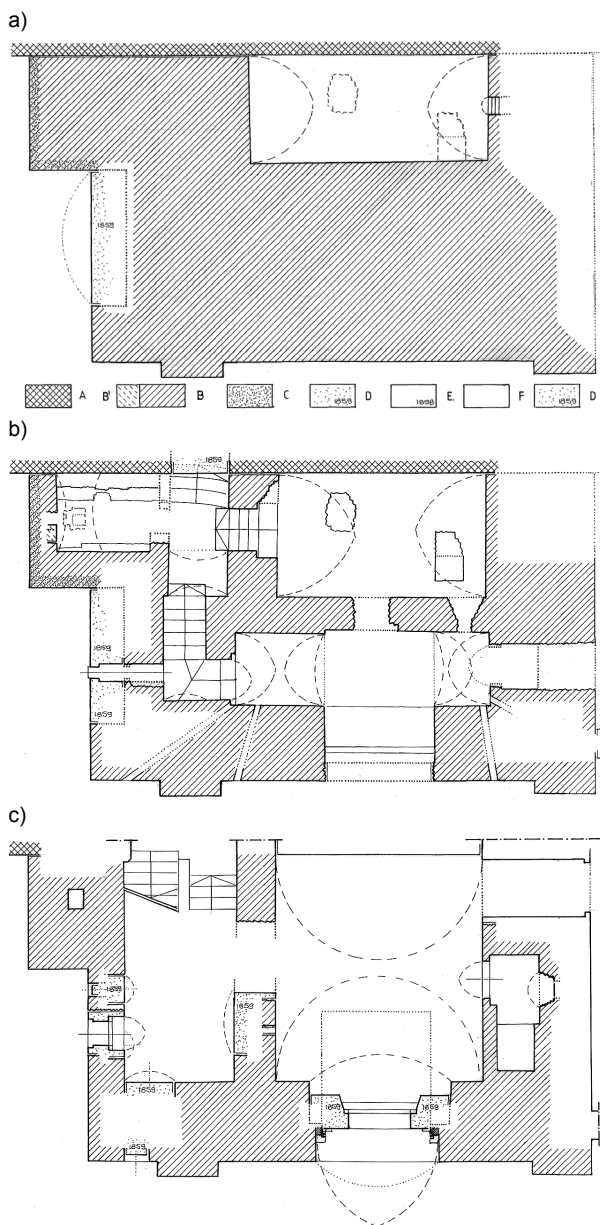
Inside, there were five storeys. The lowest storey contains a dungeon. It is covered with a lancet vault where there is a hole. The second storey consists of a staircase that is built along the south elevation and links the hemispherical vaulted circular room situated above the dungeon. There is a space by the east elevation and an annexe arranged in the south buttress. On the third storey there is a former drive-

through hall that was built along the gateway axis and a south-facing staircase. The fourth and fifth storeys' rooms are accessible via the staircase.

THE RESULTS OF THE RESEARCH

The Gate Tower must have been built in the years 1382–87. A dual-colour, gothic bond, pattern and shaped, grooved joint of the brickwork were applied. The east elevation's blind windows and the panel between the storeys planned to be plastered were made of single-colour bricks and smoothed joints.

The east elevation, or the façade, was visually divided by two buttresses that were by the lower part of the wall, by three levels of openings that varied in size, shape and location from storey to storey, and by panels between storeys. An in-depth examination of the pilaster strips finial revealed that the strips originally had three-slope covers. The two lancet blind windows flank the gate. Their bevelled edges are made of shaped bricks that were produced in wooden moulds. The recess situated above the ogive-like shape of the Gate's jamb clearance was covered with a brick-thick segmental vault. The jambs' lower parts with prominently bevelled edges as well as the fender beams were carved out of dolomite. An in-depth examination of the north fender beam, which was cemented at the bottom, revealed a dolomite ashlar that was cut from the

Ryc. 5. Opole, Zamek Górný, wieża bramna, rzuty poziomów: lochu (a), piwnic (b) i przejzdu (c), I i II piętara (d, e); A – mur kurtyny miejskiej XIII/XIV w.; B – mur gotycki (1382–87); B' – przebudowa pieca gotyckiego; C – mur z XVII wieku; D – mur z lat 1858–59; E – mur z 1898 roku; F – mury nierozpoznane; inie rekonstrukcyjne wykropkowane, rys. A. Legendziewicz

Fig. 5. Opole, Górný Castle, gate tower, floor plans of the dungeon (a), basement (b) and passage (c), first and second storeys (d, e); A – wall of the city curtain XIII / XIV century; B – gothic wall (1382–87); B' – reconstruction of the gothic furnace; C – wall from the 17th century; D – wall from 1858–59; E – wall from 1898; F – walls not recognized; reconstructive structures – dotted, fig. A. Legendziewicz

i płycinę międzykondygnacyjną elewacji wschodniej wymurowano w wątku jednobarwnym, zagładzając spoiny na płasko.

Elewację wschodnią, frontową, rozczłonkowały dwie znajdujące się w dolnej partii skarpy, trzy poziomy otwory o różnej wielkości, formie i lokalizacji na poszczególnych kondygnacjach, a także płycina międzykondygnacyjna. Odkrywki założone w zwieńczeniu lizen wykazały, że pierwotnie miały one pokrywy trójspadowe. Flankujące otwór bramny dwie ostrołukowe blendy mają sfazowane krawędzie wykonane z kształtek ceglanych, wykonanych w formach strycharskich. Wnęka nad ostrołukowym światłem węgarów bramy została nakryta sklepieniem odcinkowym, grubym na jedną cegłę. Dolne partie węgarów o wydatnie sfazowanych krawędziach i odbojnicy wykuto z dolomitu. Odkrywka przy zamurowanej dołem odbojnicy północnej ujawniła znajdujący pod nią cios dolomitowy, ucięty od strony wschodniej, z zachowanym fragmentem otworu o przekroju kołistym i układzie poziomym. Jest prawdopodobne, że

east. A piece containing a part of a horizontally oriented, circular hole has survived. It probably was a bearing of the drawbridge and a counterweight. There was an oculus on the first floor of the Tower's east elevation. It was narrowed outside with a half-brick thick jamb, which was located close to the elevation's south edge. The location of that opening indicates that it might have been a loop hole; it was available from the guard's chamber. Toothings were found beneath the east lancet blind window; they indicate that the Tower had been erected in stages. The line of the toothings formed the east reveal of a small opening with the three-leaf closure. This opening passed through the Tower's entire wall (fig. 4a, 5b).

The lower part of the façade was separated from the upper part with a rectangular, plastered panel. Out of the second floor openings, only the ogival vault of the south-edge recess and the slot window by the north edge have survived. The window's small dimensions and location indicate that the window provided light for the latrine entrance tunnel. Out of the third floor

stanowił on łożysko osi mostu zwodzonego z przeciwwagą. Pierwsza kondygnacja elewacji wschodniej wieży miała również okulus przewężony od zewnątrz węgarem o grubości połowy cegły, zlokalizowany blisko jej krawędzi południowej. Usytuowanie tego otworu pozwala wnioskować, że była to strzelnica dostępna z izby straży. Pod wschodnią blendą ostrołuczną zostały stwierdzone strzypa wskazujące na realizację wieży etapami. Linia strzypa tworzyła wschodnie ościeże małego otworu zamkniętego od góry trójlistnie. Otwór ten przechodził przez całą grubość ściany wieży (ryc. 4 a, 5b).

Dolną część elewacji frontowej oddzielała od górnej otynkowana prostokątna płycina. Z drugiego poziomu otworów zachowały się ostrołuczne sklepienie wnęki na południowym skraju i okno szczelinowe przy północnej krawędzi. Niewielkie rozmiary okna i jego umiejscowienie wskazują, że doświetlało tunel wejścia do wykusza latrynowego. Z trzeciej kondygnacji otworów przetrwały dolne partie dwóch otworów rozglifionych na zewnątrz.

Od wschodu i południa zwieńczenie wieży stanowiła hurdyca²⁰. Ganek poświadczają odkryte negatywy belek o przekroju 20 × 20 cm, założone podczas budowy ścian, przechodzące przez całą ich grubość, w tym skrajne w narożu południowo-wschodnim ukośnie (ryc. 4a, 4b, 6). Elewacja południowa została wsparta szeroką skarpią sięgającą trzeciego poziomu. W dolnej partii ściany wieży uformowano obszerną wnękę nakrytą łękiem odcinkowym, o grubości jednej cegły, znajdującym się w przybliżeniu na poziomie podłogi bramy w ścianie wschodniej. Umieszczono w niej otwór okienny, szczelinowy, nakryty trójlistnie. Blokując wnękę podczas remontu wieży w okresie między 1844 a 1859 r. otwór szczelinowy w nowym licu uformowano w prostokąt. Nad blendą, blisko skarpy znajdowały się dwa małe okna, o węgarkach nakrytych łękiem odcinkowym, grubości połowy cegły, utworzone na poziomie okulusa w ścianie wschodniej. W odkrywcę w oknie stwierdzono otynkowane ościeża i sklepienie, z powłoką malarską koloru jasnoszarego.

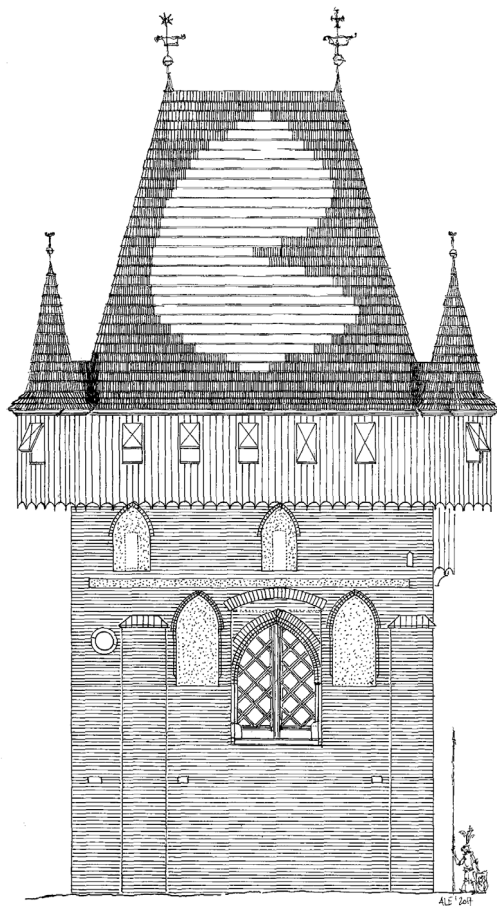
Poznany układ wnętrza wieży złożony był z co najmniej pięciu kondygnacji, z których dwie znajdowały się poniżej poziomu przejazdu. Mury przyziemia w wątku jednowozówkowym, jednobarwnym, ze spoinami płaskimi dobudowano „na styk” do płycej posadowionej i wcześniej wzniesionej kurtyny obwodu miejskiego. Sklepienia były zakładane na szalunkach wykonanych z desek. Najniższa kondygnacja wieży, zawierająca cztery pomieszczenia zlokalizowane na różnych poziomach, pełniła funkcję zaplecza. Prowadziły do niej dwa wejścia, główne z poziomu dziedzińca zamkowego i drugie z sieni przejazdowej. Pierwsze z nich zostało przebite w murze stanowiącym pierwotnie kurtynę miejską. Stopniami schodów utworzonymi w grubości muru wchodziło się na spocznik. Wejście to prawdopodobnie jeszcze w okresie gotyckim przebudowano, zastępując stopnie ceglane kamiennymi. Ze spocznika dostępny był bezpośrednio piec grzewczy, a za pomocą stopni w grubości ściany pomieszczenie nad lochem więziennym. Tunel biegu schodów utworzony wzdłuż ściany południowej wieży

openings, the lower parts of two opening slayed to the outside have survived.

There were hoards²⁰ at the Tower top in the east and south. The existence of a gallery is confirmed by the discovery of 20 × 20cm imprints of beams that might have been installed while the walls were constructed and that passed through the wall and diagonally into the south-east corner (fig. 4a, 4b, 6). The south elevation was supported with a wide buttress whose height reached the third storey. A spacious recess was formed in the lower part of the Tower wall. It was covered with a brick-thick segmental arch that was approximately at floor level in the east wall. A slot window opening with a three-leaf closure was built in the recess. While the recess was bricked during the Tower repair in the period between 1844 and 1859, the slot opening was formed as a rectangle in the new wall face. Above the blind window, near the buttress, there were two small windows whose jambs were covered with half-brick thick segmental arches and that were built at oculus level in the east wall. An in-depth examination of the window confirmed that there had been plastered reveals and a vault, painted light grey.

The Tower's rooms that have been explored were arranged on at least five storeys, of which two were below the gateway level. The basement walls were built following a flat-joint, plain, single-stretcher bond pattern. They butted the city enclosure's curtain wall that had been built earlier and not so deep. The vaults were built by the application of boarding. The Tower's lowest storey contained four rooms that were situated at various levels and served as utility rooms. It was accessible through two entrances, the main entrance at the Castle courtyard level and the second one in the drive-through hall. The first was made in the wall that originally had been the curtain. Stairs made in the wall led to a landing. This entrance was altered probably in the Gothic period when the brick stairs were replaced with stone stairs. From the landing, there was direct access to a heating stove and via the stairs in the wall to rooms above the dungeon. The tunnel flight of stairs that ran along the Tower's south wall led from the landing to the drawbridge counterweight room. It was lit by a three-leaf, recessed slot window. The stairs were made of bricks that were laid bed face up. The landing and the tunnel flight of stairs were covered with one brick-thick segmental vaults. The connection between the counterweight room and the gateway is described below (fig. 5a, 5b, 8, 9).

The room above the dungeon was covered with a barrel vault that rests on the north and south deep beams and in the groove that was carved in the wall, or originally a stretch of the city curtain. These supports, after slight modifications, were used for building a new barrel from recycled bricks that dated at 1858–1859. The flat-laid brick floor that has survived shows a four-sided opening that was probably closed up with a grate. The room was also closed – traces of door hooks can be seen in a jamb offset. The room entrance was preceded by stairs that were made similarly to those in the tunnel flight (fig. 5b, 7, 10).

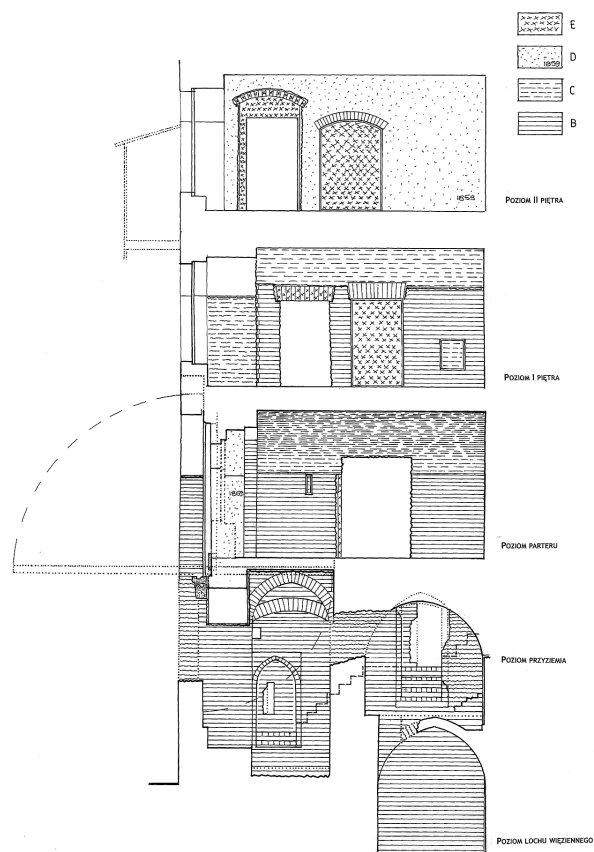
Ryc. 6. Opole, Zamek Górný, wieża bramna, rekonstrukcja wyglądu z drewnianym gankiem hurdyjki w końcu XIV wieku (kształt dachu, jego pokrycie, forma wrót – hipotetyczne), rys. A. Legendziewicz

Fig. 6. Opole, Górný Castle, gate tower, reconstruction of the appearance with the wooden hoards at the end of the 14th century (shape of the roof, its covering, form of gate – hypothetical), drawing A. Legendziewicz

prowadził ze spocznika do pomieszczenia przeciwwagi mostu zwodzonego. Oświetlało go okno szczelinowe o wykroju trójkątnym we wnętrzu. Stopnie wykonano z cegieł ułożonych na płask. Spocznik i tunelowy bieg schodów przekrywają sklepienia odcinkowe o grubości jednej cegły. Połączenie pomieszczenia przeciwwagi mostu z przejazdem przez bramę zostanie przedstawione na ilustracjach (ryc. 5a, 5b, 8, 9).

Salę nad lochem więziennym nakryto sklepieniem kolebkowym opartym na ścianach tarczowych (północnej i południowej) oraz w bruździe wykutej na murze stanowiącym pierwotnie fragment kurtyny miejskiej. Opory te, z niewielkimi zmianami, zostały wykorzystane do budowy nowej koleby z cegieł rozbiórkowych, zapewne z lat 1858–1859. W zachowanym fragmencie posadzki z cegieł ułożonych na płask występuje czworoboczny otwór, który prawdopodobnie był zamykany kratą. Sala także była zamykana, w uskoku węgara widać ślady haków drzwi. Wejście do niej poprzedzono schodami wykonanymi analogicznie do znajdujących się w tunelowym biegu (ryc. 5b, 7, 10).

Pod salą znajduje się loch więzienny, o planie prostokątnym, zasklepiony, mający w ścianie północnej nie-

Ryc. 7. Opole, Zamek Górný, wieża bramna, przekrój pionowy z oznaczeniem murów gotyckich oraz hipotetycznym zasięgiem mostu zwodzonego (B – mur gotycki (1382–87); B' – skuty mur gotycki (1382–87); linie rekonstrukcyjne – wykropkowane), rys. A. Legendziewicz

Fig. 7. Opole, Górný Castle, gate tower, vertical section with the designation of gothic walls and hypothetical range of a drawbridge (B – gothic wall (1382–87); B' – bound gothic wall (1382–87); reconstruction lines – dotted), drawing A. Legendziewicz

Beneath the room, there is a dungeon; it is rectangular in plan and vaulted and has a ventilation hole with a stepped downstream apron in the north wall. It was accessed via the four-sided opening in the vault referred to above. A hole was carved in the vault and the four-sided opening was enlarged while the Tower's basement rooms were backfilled (fig. 5a).

The heating stove was rectangular in plan and was installed in the wide buttress that had been added to the Tower from the south. It was used for heating the rooms situated above the gateway, which is confirmed by a ricked opening in the south wall and by a rectangular hole in the stove chamber vault; the hole was the inlet to a heated air duct that ran up to the Tower's first floor. The stove was bricked while the Tower was built and was reconstructed in the Gothic period. The brick arches of the fire grate probably rested on offsets and on the stove's side walls, which were built while the chamber was constructed. The position of the arch that is adjacent to the chamber's south wall and whose deflection was below the inlet to a smoke flue is determined by the bricks that were found covered with a layer of soot. The west side of the reconstructed stove was nar-

wielki otwór wentylacyjny ze schodkowym poszurem. Prowadził do niego wspomniany czworoboczny otwór w sklepieniu. W trakcie zasypywania pomieszczeń przyziemnia wieży w sklepieniu wykuto dziurę i czworokątny otwór powiększono (ryc. 5a).

Piec grzewczy o rzucie prostokąta został umieszczony w szerokiej przyporze dostawionej do wieży od południa. Ogrzewał on pomieszczenia znajdujące się nad przejazdem, na co wskazuje znajdujący się w sklepieniu komory pieca prostokątny wlot do przewodu na ogrzane powietrze dochodzące do piętra wieży oraz zamurowany otwór w jego południowej ścianie. Piec wymurowano w trakcie wznoszenia wieży i był odbudowany jeszcze w okresie gotyku. Na wymurowanych razem z komorą ściankach bocznych pieca, na odsadzkach prawdopodobnie opierały się ceglane łęki rusztu. Układ łęku przylegającego do ściany południowej komory, ze strzałką poniżej wlotu do kanału dymowego wyznaczają cegły z nalotem sadzy. Odbudowany piec w odniesieniu do pierwotnego został zwężony od strony zachodniej. Nową ściankę zachodnią paleniska, grubości pół cegły, oparto na ceglany, przepalonym dnie pierwotnego. W związku ze zmianami szerokości wlot do kanału dymowego przesunięto w kierunku wschodnim. W obu piecach cegły zostały związane zaprawą wapienną. Równocześnie z budową młodszego wprowadzono kamienne stopnie w otworze prowadzącym na dziedziniec (ryc. 5b).

Pomieszczenie przeciwwagi mostu zwodzonego miało plan zbliżonym do litery „T”. Środkową prze-

rower that that of the original stove. The furnace's new, west, half brick-thick wall rested on the original stove's burnt-through bottom. Owing to the change in width, the inlet to the smoke flue was shifted eastwards. Lime mortar was used to build both of the stoves. Stone stairs were introduced to the courtyard-facing opening while the new stove was built (fig. 5b).

The drawbridge counterweight room was “T”-like in plan. Its middle part was where the counterweight lowered and moved into a big cavity in the east wall while the bridge raised. Annexes were built on either of the room sides. They were covered with one brick-thick, slightly sharp barrel vaults that rested on deep beams and on wall offsets. Near the counterweight, their edges were strengthened with one brick-thick segmental arches. A rotating wooden platform left visible abrasions on the arches, thereby confirming clearly what the room function was. The room was accessible via two entrances – from the stairs tunnel in the south and from the entrance hall shaft in the north. The first entrance was located in a rectangular recess and was narrowed with brick lancet jambs. There are two door hooks by the recess's east edge. The north entrance was probably ogival in shape, too, but it had no recess. From the top, it might have been accessible via a ladder that was lowered from the entrance hall to an about 100 × 80 cm shaft. A trace of a bricked vault support is visible on the north wall. The support was probably bricked when the concept changed during construction. The opening arch and framing were damaged while the basement rooms were backfilled in the middle of the 19th century (fig. 5b, 7, 9).

The rooms situated at the gateway level were connected with the Gate's functions: as a fortress and for providing access to storeys. The gateway occupied the largest part of the Gate. It was rectangular in plan, originally covered with a ceiling, now covered with a one brick-thick barrel vault that was built in the 17th century. The entrance opening in the east wall was built in a deep, rectangular cavity and covered with a one brick-thick segmental arch. The lancet opening was probably framed with brick and stone. Its base was exposed to damage and therefore it was secured with stone fender beams. In front of the beams there were stone bearings of the platform base rockers; they were embedded into the wall. The Gate opening viewed from the courtyard, whose shape is unknown now, is shown in a drawing of the Society of Jesus's Convent buildings that was made in 1764 by F.B. Werner. The gateway walls had their brick bonding and flat, grooved joints exposed and were painted brick red. At present the vault is covered with a thin layer of lime-whited plaster. The shape of the east entrance hall opening was altered and the west opening was bricked during the 1859 conversions (fig. 5c, 11).

The lancet door opening in the entrance hall's north wall had straight brick edges and it led to the platform and down to the counterweight room. It was accessible via a ladder that was installed in the shaft referred to above. The stairs to the first floor were built in the south part of the gateway. A guard chamber, which was originally cov-

Ryc. 8. Opole, Zamek Górny, wieża bramna, poziom piwnic, schody wzdłuż elewacji południowej, fot. A. Legendziewicz

Fig. 8. Opole, Górny Castle, gate tower, basement level, stairs along the southern façade, photo A. Legendziewicz

strzeń zajmowało miejsce opuszczania przeciwwagi, którą podczas podnoszenia pomostu wprowadzano do dużej wnęki w grubości ściany wschodniej. Po obu jego stronach zlokalizowano aneksy nakryte sklepieniami kolebkowymi o lekko zaostrowym wykroju, o grubości jednej cegły, oparte na ścianach tarczowych i na odsadkach ścian. Ich krawędzie przy przeciwwadze wzmocniono wprowadzając łęki odcinkowe także o grubości jednej cegły. Obracający się drewniany pomost pozostawił właśnie na nich widoczne otarcia świadczące bardzo jednoznacznie o funkcji pomieszczenia. Prowadziły do niego dwa wejścia – południowe z tunelu mieszczącego schody i północne z szybu z sieni przejazdowej. Pierwsze z nich, umieszczone w prostokątnej wnęcie, zostało przewężone przez ceglane węgary o wykroju ostrołucznym. Przy wschodniej krawędzi wnęki widoczne są dwa haki drzwi. Wejście północne miało prawdopodobnie także ostrołuczny wykroj, jednak bez wnęki. Dostęp do niego od góry zapewniała zapewne drabina opuszczana z sieni do szybu o wymiarach około 100 × 80 cm. Na ścianie północnej widoczny jest ślad oporu sklepienia zamurowany w wyniku zmiany koncepcji w trakcie budowy. Łęk i obramienie otworu wejścia zostały zniszczone podczas zasypywania pomieszczeń przyziemia w połowie XIX wieku (ryc. 5b, 7, 9).

Na poziomie przejazdu mieściły się wnętrza związane z jego funkcjonowaniem: obroną oraz komunikacją z piętrami. Największym pomieszczeniem była sieni przejazdowa o planie prostokąta, nakryta pierwotnie stropem, a obecnie sklepieniem kolebkowym o grubości jednej cegły powstałym w XVII wieku. Otwór wjazdowy w ścianie wschodniej umieszczony został w prostokątnej, głębokiej wnęcie nakrytej łukiem odcinkowym o grubości jednej cegły. Obramienie ostrołucznego światła otworu było prawdopodobnie ceglano-kamienne. Jego podstawę, narażoną na uszkodzenia, zabezpieczono kamiennymi odbojnicami, przed którymi znajdowały się osadzone w murze kamienne łożyska biegunów podstawy pomostu. Otwór bramny od strony dziedzińca o nieznanym obecnie wykroju widać na rysunku F.B. Wernera z 1764 roku przedstawiającym zabudowę konwentu jezuitów. Ściany sieni przejazdowej miały wyeksponowany wątek ceglany ze spoinami płaskimi z rysą, pomalowany na kolor ceglasto-czerwony. Obecne sklepienie pokryte było cienkim pobielonym, tynkiem. W trakcie przebudowy przeprowadzonej w 1859 roku zmieniono kształt wschodniego otworu wjazdowego sieni oraz zablokowano zachodni (ryc. 5c, 11).

Ostrołuczny otwór drzwiowy w ścianie północnej sieni, o prostych ceglanych krawędziach prowadził do podestu i zejścia do pomieszczenia przeciwwagi. Komunikację zapewniała, o czym wspomniano wyżej, drabina postawiona w szybie. Schody na piętro zlokalizowano po stronie południowej przejazdu. Tu także umieszczono izbę straży pierwotnie nakrytą niezachowanym obecnie sklepieniem kolebkowym. Oświetlono ją trzema oknami – dwoma niewielkimi, prostokątnymi, szczelinowymi od strony południowej, oraz jednym od wschodu – okiusem zamykanym drewnianą okiennicą.

Ryc. 9. Zamek Górny, wieża bramna, poziom piwnic, wejście na schody z pomieszczenia przeciwwagi mostu zwodzonego, fot. A. Legendziewicz

Fig. 9. The Górny Castle, gate tower, basement level, entrance to the stairs from the counterweight room of the drawbridge, photo A. Legendziewicz

ered with a barrel vault that has not survived, was situated there. It was lit through three windows – two small, rectangular, south-facing slot windows and one east-facing window, or an oculus closed with a wooden shutter. In the wall between the chamber and the gateway, at a distance of about 1.1 m from the east wall, there was a rectangular slot opening. The opening was accessible from the south through a recess that was covered with a half brick-thick segmental arch. The opening was bricked during a conversion that was carried out in the 17th century. The recess was bricked in 1859, when the present passage was built. The works also involved the bricking of the entrance to the south staircase and of guard chamber windows. The passage in the north-west corner of the entrance hall was built in 1937–38 (fig. 5c).

The Gate was accessible via a drawbridge. That fact is evidenced by stone seats (bearings) that were laid at two levels, as revealed during the research. The bridge consisted of an about 3.5 m-long raisable platform, of a counterweight situated under the platform and of a wooden cover that was spread over part of the counterweight room²¹. The platform rockers turned owing to metal pivots that were put in the stone seats. In each of the counterweight room's corners, under the vault supports, there are two about 20 × 20 cm holes, with remnants of beams that seem to have been cut off. They were probably used for supporting or blocking the counterweight when the bridge lowered. On the east

W ścianie między nią a przejazdem umieszczono prostokątny otwór szczelinowy (w odległości około 1,1 metra od ściany wschodniej), do którego od południa dostęp zapewniała wnęka nakryta łękiem odcinkowym grubości pół cegły. Otwór zablokowano już podczas przebudowy w XVII wieku, a wnękę w 1859 roku, kiedy powstało także obecne przejście. W czasie tych prac zablokowano także wejście do południowej klatki schodowej oraz okna w pomieszczeniu straży. Przejście w północno-zachodnim narożniku sieni wykonano w latach 1937–38 (ryc. 5c).

Wjazd do bramy możliwy był przez most zwodzony. Świadczą o nim odsłonięte podczas prac kamienne gniazda (łożyska) ułożone w dwóch poziomach i półkolistych otarciach na łękach sklepienia dolnego poziomu. Most o pomoście podnoszonym, długości około 3,5 metra, miał konstrukcję z przeciwwagą umieszczoną pod pomostem oraz drewnianą nakrywą nad częścią pomieszczenia przeciwwagi²¹. Bieguny pomostu obracały się dzięki metalowym czopom umieszczonym w kamiennych gniazdach. W narożnikach pomieszczenia przeciwwagi pod oporami sklepienia znajdują się po dwa otwory o wymiarach około 20 × 20 cm, niektóre z zachowanymi uciętymi belkami. Prawdopodobnie służyły one do oparcia lub blokowania przeciwwagi, gdy most był opuszczany lub podnoszony. Na elewacji wschodniej zarejestrowano trzy negatywy belek na poziomie około 1 metra poniżej progu przejazdu mogących stanowić relikty elementów takiej konstrukcji (ryc. 7).

Piętro, będące kondygnacją ogrzewaną, pełniło zapewne funkcję mieszkalną i być może reprezentacyjną. Zlokalizowane były na nim dwie sale. Większa, nakryta prawdopodobnie stropem, znajdowała się nad sienią przejazdową oraz zejściem do pomieszczenia przeciwwagi mostu zwodzonego. Wchodziło się do niej od strony południowej, z klatki schodowej, przez otwór drzwiowy umieszczony w odległości około 2,2 metra od ściany wschodniej. Prześwit otworu o szerokości 120 cm i wysokości 205 cm nakryto łękiem odcinkowym grubości pół cegły. Wejście to zamurowano podczas prac w 1898 roku, kiedy to przebito obecne. Salę oświetlały co najmniej trzy prostokątne okna. Wschodnie – niezachowane, z którego uchwycono fragment nasady łuku wnęki, umieszczone w osi ściany nad przejazdem bramnym, kolejne – zachodnie na południowym skraju ściany od strony dziedzińca zamkowego, oraz trzecie – niezachowane, znane z rysunków inwentaryzacyjnych z 1844 roku, wymurowane w osi ściany północnej. Wszystkie zakomponowano we wnękach o wykroju odcinkowym z łękami grubości pół cegły. Ponadto w ścianie zachodniej niemal na osi znajdowała się wnęka głębokości około 40 cm nakryta łękiem o analogicznym wykroju. Wejście do wykusa latrynowego zlokalizowano w narożniku północno-wschodnim. Jego umiejscowienie potwierdza rysunek z 1844 roku, gdzie widać jego wsporniki. Prowadził do niego tunel oświetlony oknem szczelinowym na skraju elewacji wschodniej. Ciepło do pomieszczenia doprowadzał otwór na zachodnim skraju ściany południowej, który zablokowano w XVII wieku. Obecne

Ryc. 10. Opole, Zamek Górny, wieża bramna, poziom piwnic, pomieszczenie nad lochem, fot. A. Legendziewicz

Fig. 10. Opole, Górny Castle, gate tower, basement storey, room above the cellar, photo A. Legendziewicz

elevation, there are three imprints of beams at a level of about 1 metre below the gateway threshold; they may be the relicts of such the gear (fig. 7).

The first floor was heated and probably used for dwelling or even representation purposes. There were two halls there. The larger hall was probably covered with a ceiling; it was situated above the gateway and the descent to the drawbridge counterweight room. It was accessible from the south, via a staircase and an opening that was situated at about 2.2 m from the east wall. The 120 cm-wide and 205 cm-high opening span was covered with a half brick-thick segmental arch. The entrance was bricked in 1898; at the same time the present entrance was carved. The hall was lit through at least three rectangular windows. The east-facing window has not survived; a piece of the recess arch head can only be seen. It was built along the wall axis over the gateway. The second, west-facing window was built by the south edge of the wall and looked out on the Castle courtyard. The third window has not survived, either, and it is known from the 1844 inventory drawings. It was built along the north wall axis. Each of them was in a recess covered with a half brick-thick segmental arch. Moreover, in the west wall, almost along the axis, there was an about 40 cm-deep recess that was covered with an arch similar to that referred to above. The entrance to the latrine was located in the north-east corner. The location is shown in the 1844 drawing, where latrine consoles can be seen. The entrance tunnel was lit through a slot window that was built by the east elevation's edge. The

okna wymurowane zostały w 1859 roku, dwa od strony północnej zablokowane w 1938 roku wznosząc budynek skrzydła północnego (ryc. 5d, 12).

Mniejszą salę, południową, przykrywał zapewne strop belkowy, zastąpiony w XVII wieku sklepieniem kolebkowym, rozebrany w trakcie prac adaptacyjnych w 1898 roku. Oświetlała ją od wschodu co najmniej jedno okno umieszczone we wnęce nakrytej sklepieniem odcinkowym o grubości jednej cegły. Na elewacji prostokątny prześwit okna umieszczono w ostrołucznej wnęce na skraju ściany wschodniej. Lico murów piętra z płaskimi spoinami pokryto cienkim tynkiem, lekko chropawym, malowanym w kolorze jasnoszarym²².

Gotycki układ pomieszczeń piątej kondygnacji pozostaje nieznaną. Jedynym średniowiecznym reliktem jest fragment wschodniego ościeża otworu drzwiowego stwierdzony w południowym murze obwodowym – będący pozostałością wyjścia na ganek hurdydycji (ryc. 5e).

Pierwszą poważną przebudowę przeszła wieża na początku XVII wieku, kiedy to przekształcono zwieńczenie rozbierając hurdydycję i nadbudowując mury obwodowe. Użyty budulec i technologia jej realizacji korespondują z przytoczonymi informacjami o uszkodzeniach oraz naprawach zamku w początkach XVII wieku²³. W nadbudowanej partii ściany wschodniej wieży mieściły się trzy prostokątne okna – znane z widoku z 1844 roku. Ceglane krawędzie okien szfelowano. W ścianie południowej umieszczono dwa otwory. Zachodni, nakryty zdwojonym łękiem odcinkowym o łącznej grubości jednej cegły, komunikował wnętrze z gankiem hurdydycji. Próg wejścia wykonano z cegieł ułożonych w rolkę, około 10 cm powyżej poziomu wsporników dźwigających chodnik. Odkryte w nadbudowie wieży negatywy belek stanowią zapewne relikty nakrycia ganku.

Obecny rozkład pomieszczeń drugiego piętra pochodzi z XVII wieku poza ścianą wewnętrzną zrealizowaną z 1859 roku w miejsce starszej o konstrukcji szachulcowej. Sala południowa prawdopodobnie miała dwa okna, które rozkuto do gabarytu obecnych podczas tych samych prac adaptacyjnych. Wnętrze większej oświetlały co najmniej cztery. Dwa od wschodu, z których zachowały się wezłowania łęków, powiększono do obecnych w 1859 roku. Kolejne dwa – od zachodu – zostały w tym także okresie zablokowane. Od północy przebito natomiast dwa o wykroju ostrołuczny, które zamurowano w 1938 roku. Podobnie jak wnękę na skraju ściany północnej. Wejście do dużej sali, na osi ściany wewnętrznej powstało podczas budowy gimnazjum i zostało zablokowane już w 1898 roku wraz ze wprowadzeniem klatki schodowej (ryc. 5c, d, 7, 12).

Restauracja wieży przeprowadzona latach 1858–59 połączona z realizacją budynku gimnazjum katolickiego spowodowała zmiany w bryle wieży. Otrzymała ona nowe zwieńczenia w formie neogotyckiego krenelaża, wprowadzono nową kompozycję otworów oraz naprawiono uszkodzone mury gotyckie. W ścianie południowej zamurowano otwór wejścia na hurdydycję i wprowadzono trójkondygnacyjną kompozycję okien.

space was heated via a hole on the south wall's west edge; the hole was bricked in the 17th century. The present windows were built in 1859, two north-facing windows were bricked in 1938 when the north-wing buildings were erected (fig. 5d, 12).

The smaller, south hall was probably covered with a beam-framed ceiling, which was replaced with a barrel vault in the 17th century, which in turn, was demolished when adaptation work was performed in 1898. The hall was lit through at least one east-facing window that was built in a recess and covered with a one brick-thick segmental arch. On the elevation, a rectangular window was arranged in a lancet recess on the east-wall's edge. The first floor wall face and the flat brick joints were covered with a slightly rough, thin plaster and painted light grey²².

The layout of the Gothic rooms on the fifth floor remains unknown. A fragment of the door opening's east reveal found in the south enclosure – the remains of the exit to the hoard gallery, is the only medieval relict (fig. 5e).

The first major alteration that the Tower was subjected to was made at the beginning of 17th century. It was when the finial was transformed, the hoards were demolished and the enclosure was raised. The building material and technology applied comply with the above-quoted information about Castle damage and repairs at the beginning of the 17th century²³. In the east wall's added part, there were three rectangular windows, which were shown in the 1844 view. The brick edges were bevelled. Two openings were built in the south wall. The west opening was covered with a one brick-thick, double segmental arch. It was designed to provide access to the hoard gallery. The threshold was made of bricks that were laid to form a roll, about 10 cm above the level of gallery consoles. The beam imprints revealed in the added part of the Tower are probably the relicts of the gallery roofing.

The present layout of the second-floor rooms dates back to the 17th century, except for the internal wall that was built in 1859 to replace an older, half-timbered construction. The south hall might have had two windows, which were enlarged to the present sizes while the adaptation work was performed. The larger hall was lit through at least four windows. The two east-facing windows, of which the arch heads have survived, were enlarged to the present sizes in 1859. The other two west-facing windows were bricked at the same time. Two north-facing lancet windows were also carved but they were bricked in 1938. So was the recess on the north wall's edge. The entrance to the large hall was built along the inner wall axis while the secondary school was constructed and it was bricked in 1898 when a staircase was built (fig. 5c, d, 7, 12).

The restoration of the Tower carried out in the years 1858–59, together with the construction of a Roman Catholic Church school building resulted in a change to the tower solid. A new finial in the form of Neo-Gothic crenellation was introduced, openings were re-arranged and the damaged Gothic walls were repaired. The entrance to the hoarding in the south wall was bricked and windows were specifically arranged on three storeys. The blind window on the south edge of

Ryc. 11. Zamek Górny, wieża bramna, poziom przejazdu, ściana wschodnia z otworem bramnym, fot. A. Legendziewicz

Fig. 11. Opole, Górny Castle, gate tower, level of passage, eastern wall with a gate opening, photo A. Legendziewicz

Ryc. 12. Zamek Górny, wieża bramna, poziom I piętra, ściana wewnętrzna z zablokowanymi wejściem gotyckim i wylotem przewodu grzewczego, fot. A. Legendziewicz

Fig. 12. Opole, Górny Castle, gate tower, first storey internal wall with blocked gothic entrance and heating cable outlet, photo A. Legendziewicz

Zablokowano blendę na południowym skraju elewacji wschodniej, a uszkodzony mur w jej przyziemiu poddany został reperaturze. Naprawiono partie pokryw wspierających ją skarp. Zamurowano wschodni otwór wjazdowy, eksponując jego ostrołuczny prześwit w formie blendy z ostrołukowym oknem. Mur wypełniający otwór bramny nad prześwitem oparto na łuku konstrukcyjnym. Zapewne w tym okresie zablokowano także zachodni otwór przejazdu. Trzy prostokątne okna ostatniej kondygnacji elewacji wschodniej zmieniono na ostrołuczne. Dwie pary takich okien przebito na górnych kondygnacjach ściany północnej (ryc. 4b).

Podczas adaptacji wieży w 1898 roku w salach wzdłuż ściany południowej wprowadzono klatkę schodową blokując dotychczasowe wejścia i okna w pomieszczeniu straży. Przebito troje okien – dwa ostrołuczne i jedno niższe, nakryte łukiem półkolistym – w ścianie wschodniej na poziomie drugiej kondygnacji. W latach 1937–38 przeprowadzono reperaturę lica. Miejscami na gotyckich i nowych spoinach zachowała się czerwona powłoka malarska – będąca zapewne scaleniem kolorystycznym.

PODSUMOWANIE

Badania wieży Zamku Górnego wykazały, że w jej obecnej strukturze zachowane są fragmenty budowli zbudowanej w latach 1382–87. Wzniesiono wtedy wieżę bramną o bogatej artykulacji architektonicznej, zwieńczoną hurdycją, z interesującym programem wnętrza łączących funkcję militarną z reprezentacyjno-mieszkalną. W najniższej kondygnacji zlokalizowano salę związaną z obsługą mostu zwodzonego oraz pomieszczenia o funkcji zaplecza – loch oraz piec ogrzewający z pomieszczenie nad przejazdem, przypuszczalnie o funkcji reprezentacyjnej lub mieszkalnej. Przyziemie wypełniała sień zamykana od wschodu wrotami oraz mostem zwodzonym, a także pomieszczenie straży.

the east elevation was bricked, and the damaged wall in that elevation's basement was subjected to repair. Part of the buttress tops were repaired. The east driveway opening was bricked, exposing its ogival shape in the form of a lancet blind window. A wall was built to fill in the Gate opening above the driveway and it rested on a structural arch. The west driveway must have been bricked at that time. The three rectangular windows on the east elevation's last storey were replaced with lancet ones. Two pairs of such windows were carved on the north wall's upper storeys (fig. 4b).

A staircase was introduced in the halls along the south wall while the Tower adaptation work was performed in 1898 and for that reason the guards room's entrances and windows that had existed till then were bricked. Three windows – two lancet windows and a lower one, covered with a semicircular arch – were carved in the east wall at the second storey level. In the years 1937–38, the wall face was repaired. Red paint that was probably used for a uniform colour scheme has survived at places on the Gothic and new brick joints.

SUMMARY

The research carried out on the Tower of the Górny Castle indicated that fragments of the building erected over the period from 1382 to 1387 have survived in the Tower's present structure. That 14th century building was a gate tower of rich architecture, topped with hoarding, featuring an interesting interior arrangement that links the military function with representation and living functions. A drawbridge control room and utility rooms – a dungeon and a stove – were situated on the lowest floor. The stove was used for heating the probably representation or living room that was situated above the gateway. The basement consisted of an entrance hall that was closed with a gate and a drawbridge from the east and of a guard room. The top storey was

Najwyższy poziom obiegała drewniana hurdyca oparta na belkach. Lokalizacja wieży świadczy o tym, że stanowiła ona dodatkowy element wzmacniający wschodni obwód muru miejskiego. Wystrój architektoniczny elewacji oraz rozwiązania wewnątrz wskazują na obytego ze średniowieczną kulturą europejską możnego fundatora, dbającego o swój prestiż poprzez reprezentacyjną siedzibę – palatyna Królestwa Polskiego, księcia Władysława II Opolczyka.

surrounded by wooden hoards that rested on beams. The location of the Tower confirms that it was an additional element for strengthening the city wall's east enclosure. The architectural design of the elevation and the interior arrangements point to a mighty funder who was experienced in the European medieval culture and who enhanced his prestige by building a fine residence – that is, Palatine of the Kingdom of Poland, Prince Vladislaus II of Opole.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Architektura Gotycka w Polsce. Mroczko T., Arszyński M. (eds.), t. 2, Instytut Sztuki PAN, Warszawa, 1995.
- [2] Codex Diplomaticus Silesiae T.6 Registrum St. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johanns von Oppeln und Ratibor in auszügen mitgetheilt. Hrsg. W. Wattenbach, C. Grünhagen, Josef Max & Camp, Breslau, 1865.
- [3] Dziewulski W. Miasto lokacyjne w Opolu w XIII–XV wieku. *Studia Śląskie*, t.1, 1958.
- [4] Guerquin B. Zamki Śląskie. Arkady, Warszawa, 1957.
- [5] Guerquin B. Zamki w Polsce. Arkady, Warszawa, 1984.
- [6] Kajzer L., Kołodziejski St., Salm J. Leksykon zamków w Polsce. Arkady, Warszawa, 2003.
- [7] Katalog Zabytków Sztuki w Polsce – Województwo Opolskie, miasto Opole i powiat Opolski, T. VII, z.11. Chrzanowski T., Kornecki M. (eds.), Warszawa, 1960.
- [8] Lasota Cz., Legendziewicz A. Zamek Górny w Opolu. Wyniki badań architektonicznych i wytyczne konserwatorskie [mps w MKZ w Opolu]. Wrocław, 2006.
- [9] Lasota Cz., Legendziewicz A. Wyniki badań architektonicznych wewnątrz wieży Zamku Górnego oraz wytyczne konserwatorskie (etap II) [mps w MKZ w Opolu]. Wrocław, 2006.
- [10] Legendziewicz A. Zamek Górny w Opolu – o zachowanych fragmentach rezydencji księcia Władysława II Opolczyka. *Kwartalnik Opolski* 2017;1:97–118.
- [11] Legendziewicz A. Wyniki badań architektonicznych wewnątrz wieży Zamku Górnego w Opolu [mps archiwum WKZ w Opolu]. Wrocław, 2018.
- [12] Legendziewicz A. Selected City Gates in Silesia – Research Issues. *Czasopismo Techniczne* 2019;3:71–103.
- [13] Marsch A., Billder J., Jacob F. Die Reisebilder Pfalzgraf Ottheinrichs aus den Jahren 1536/1537 von seinem Ritt von Neuburg a.d. Donau über Prag nach Krakau und zurück über Breslau, Berlin, Wittenberg und Leipzig nach Neuburg, Würzburg, 2001.
- [14] Pilch J. Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska. Warszawa, 2006.
- [15] Schiedlausky G., Hartmann R., Eberle H. Die Bau und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln. Breslau, 1939.
- [16] Sroka S. Jan Kropidło. In: Piastowie – Leksykon biograficzny. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1999.
- [17] Steinert A. Das Oppelner Piastenschloss von 1532–1928. In: *Deutsche Kunstdenkmäler in Oberschlesien*. Breslau, 1934.
- [18] Viollet-le-Duc E. Dictionnaire Raisonnie de L'Architecture Francaise du XI au XVI siecle. T. VII, Paris, 1864.

¹ A. Steinert, *Das Oppelner Piastenschloss von 1532–1928*, (w:) *Deutsche Kunstdenkmäler in Oberschlesien*, Breslau 1934, s. 102, 103; G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau und Kunstdenkmäler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939, s. 22, 23, 30, 31, 128, 129; B. Guerquin, *Zamki Śląskie*, Arkady, Warszawa 1957, s. 65–66; W. Dziewulski, *Miasto lokacyjne w Opolu w XIII–XV wieku*, *Studia Śląskie*, t. 1, 1958, s. 22, 23, 40, 50, 51; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce – Województwo Opolskie, miasto Opole i powiat Opolski*, T. VII, z.11, pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, Warszawa 1960, s. 30, 34–36; B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Arkady, Warszawa 1984, s. 240–242; *Architektura Gotycka w Polsce*, pod. red. T. Mroczko i M. Arszyńskiego, t. 2, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1995, s. 176; L. Kajzer, St. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon*

Zamków w Polsce, Arkady, Warszawa 2003, s. 345; J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Arkady, Warszawa 2006, s. 146.

² A. Steinert, *Das Oppelner...*, op. cit., s. 102, 103; G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau...*, op. cit., s. 22, 23, 30, 31, 128, 129; W. Dziewulski, *Miasto...*, op. cit., s. 22, 23, 40, 50, 51; *Katalog...*, op. cit., s. 30, 34–36; L. Kajzer, St. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon...*, op. cit., s. 345; J. Pilch, *Leksykon...*, op. cit., s. 146.

³ A. Steinert, *Das Oppelner...*, op. cit., s. 102, 103; G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau...*, op. cit., s. 22, 23; W. Dziewulski, *Miasto...*, op. cit., s. 22, 23; *Katalog...*, op. cit., s. 34; L. Kajzer, St. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon...*, op. cit., s. 345; J. Pilch, *Leksykon...*, op. cit., s. 146.

- ⁴ Teza o budowie zamku przez biskupa Jana Kropidłę jest mało prawdopodobna, w 1382 roku wrócił on ze studiów w Pradze oraz Bolonii i objął księstwo strzeleckie i biskupstwo poznańskie, a w dwa lata później – wrocławskie. Por. S. Sroka, *Jan Kropidła*, [w:] *Piastowie – leksykon biograficzny*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999, s. 760–761.
- ⁵ *Codex Diplomaticus Silesiae T.6 Registrum St. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johanns von Oppeln und Ratibor in auszügen mitgetheilt*, hrg. W. Wattenbach, C. Grünhagen, Josef Max & Camp, Breslau 1865, nr 79, s. 17.
- ⁶ *Codex...*, op. cit., nr 109, s. 26.
- ⁷ Analiza nowożytnych planów Opoli wyklucza lokalizację baszty w południowo-wschodnim narożniku obwodu. Najbliżej niego położoną jest wieża zamku Górnego – zapewne uwieczniona na wędzicy przez rysownika z orszaku Palatyna Ottheinricha. A. Marsch, J. Billder, F. Jacob, *Die Reisebilder Pfalzgraf Ottheinrichs aus den Jahren 1536/1537 von seinem Ritt von Neuburg a.d. Donau über Prag nach Krakau und zurück über Breslau, Berlin, Wittenberg und Leipzig nach Neuburg*, Würzburg 2001, tabl. 27.
- ⁸ G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau...*, op. cit., s. 128, 129.
- ⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹ *Ibidem*.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ A. Steinert, *Das Oppelner...*, op. cit., s. 102, 103; G. Schiedlausky, R. Hartmann, H. Eberle, *Die Bau...*, op. cit., s. 128, 129.
- ¹⁵ B. Guerquin, *Zamki Śląskie...*, op. cit., s. 65–66; tenże, *Zamki w Polsce...*, op. cit., s. 240–242; *Katalog...*, op. cit., s. 34–35; *Architektura gotycka...*, op. cit., s. 176; L. Kajzer, St. Kołodziej-ski, J. Salm, *Leksykon...*, op. cit., s. 345; J. Pilch, *Leksykon...*, op. cit., s. 146.
- ¹⁶ Cz. Lasota, A. Legendziewicz, *Zamek Górny w Opolu. Wyniki badań architektonicznych i wytyczne konserwatorskie*, mps w MKZ w Opolu, Wrocław 2006; Cz. Lasota, A. Legendziewicz, *Wyniki badań architektonicznych wnętrza wieży Zamku Górnego oraz wytyczne konserwatorskie (etap II)*, mps w MKZ w Opolu, Wrocław 2006.
- ¹⁷ A. Legendziewicz, *Badania Zamku Górnego w Opolu*, raport nr I-12/S-27/09, mps w Centrum Wiedzy i Informatyki Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, 2009.
- ¹⁸ A. Legendziewicz, *Zamek Górny w Opolu – o zachowanych fragmentach rezydencji księcia Władysława II Opolczyka*, *Kwartalnik Opolski* 1/2017, s. 97–118;
- ¹⁹ A. Legendziewicz, *Wyniki badań architektonicznych wnętrza wieży Zamku Górnego w Opolu*, mps archiwum WKZ w Opolu, Wrocław 2018.
- ²⁰ A. Legendziewicz, *Selected City Gates in Silesia – Research Issues*, *Czasopismo Techniczne* 3/2019, s. 71–103.
- ²¹ Por. E. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire Raisonné de L'Architecture Française du XI au XVI siècle*, T. VII, Paris 1864, s. 375, il. 44.
- ²² Tynki te uległy niestety zniszczeniu podczas prac prowadzonych we wnętrzu wieży w 2018 roku.
- ²³ W. Dziwulski, *Miasto...*, op. cit., s. 22, 23, 40, 50, 51; *Katalog...*, op. cit., s. 35.

Streszczenie

Artykuł prezentuje wyniki badań architektonicznych wieży bramnej zamku Górnego w Opolu. We wstępie omówiono najstarsze wzmianki, dotychczasową literaturę oraz przedstawiono opis obiektu. Bazując na wynikach badań realizację wieży bramnej można wiązać z działalnością księcia Władysława Opolczyka i osadzić w latach 1382–87. Średniowieczną wieżę bramną wzniesiono na planie prostokąta. Dość regularną kompozycję gotyckiej elewacji tworzyły wnęki oraz otwory zakomponowane na dwóch poziomach. Najniższy złożony był z otworu bramnego flankowanego przez dwie ostrołuczne blendy i parę lizen, oraz okulusa na południowym skraju. Drugi poziom, oddzielony płyciną fryzową, posiadał dwoje okien prostokątnych – na osi nad przejazdem oraz nad południową lizeną. Powyżej nich założono ganek hurdydli. We wnętrzach dwóch dolnych kondygnacji zlokalizowano pomieszczenia obsługi mostu zwodzonego, lochu, a także pieca ogrzewającego salę na piętrze. Poziom przejazdu wypełniała sień i izba straży oraz studnia – zejście na poziom obsługi mostu. Najwyższa kondygnacja miała funkcję obronną. Wieżę przebudowano w XVII wieku, a także w latach 1858–59, kiedy to zwieńczenie ukształtowano w formie stylizowanego niskiego krenelaża. Klatkę schodową wprowadzono w 1898 roku, a elewację północną zasłonięto w 1938 roku.

Abstract

The article presents the results of architectural research of the gate tower of the Górny Castle in Opole. In the introduction, the oldest mentions, current literature and description of the object are discussed. Based on the results of research, the implementation of the gate tower can be associated with the activities of Prince Vladislaus II of Opole and embedded in 1382–87. The medieval gate tower was erected with a rectangular plan with the front facing east. Quite a regular composition of the Gothic façade was formed by recesses, windows and door composed on two levels. The lowest one was composed of: a gate opening flanked by two pointed blends and a pair of pilaster strips, and an oculus on the southern edge. The second level, separated by a frieze panel, had two rectangular windows – on the axis above the passage and above the southern panel. Above them, the wooden hoards was established. The interiors of the lower two floors have service rooms for drawbridges, a dungeon and a furnace heating the room on the first floor. The level of the passage was filled with an entrance hall and a fire chamber and a well – descent to the level of bridge service. The top floor had a defensive function. The tower was rebuilt in the 17th century, and also in the years 1858–59, when the crown was shaped in the form of a stylized low battlement. The façade arrangement was also changed by introducing semi-circular and pointed windows openings. A cage frame was introduced in 1898 and the north facade was covered in 1938.